

Виступ на Методологічному семінарі НАПН «Концептуальні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів» 29 жовтня 2014 р.

Особистісна толерантність як показник професійної культури педагога

О.В.Петрунко, д. психол. наук

Анотація. Особистісна толерантність розглядається як чинник збереження і розвитку суспільств в умовах глобалізаційних змін і полікультурності. Визначено місце толерантності в структурі професійної культури працівників освіти. Проаналізовано особливості толерантності та особливості уявлень викладачів і студентів педагогічних спеціальностей про культуру толерантності та особистісну толерантність та показано основні причини інтолерантності педагогічної спільноти.

Ключові слова: полікультурні суспільства, толерантність, декларована толерантність, особистісна толерантність, культура толерантності, бінарні і полівекторні моделі світі.

Аннотация. Личностная толерантность рассматривается как фактор сохранения и развития обществ в условиях поликультурности и глобализационных изменений. Определено место толерантности в структуре профессиональной культуры работников образования. Проанализированы особенности толерантности и особенности представлений преподавателей и студентов педагогических специальностей о культуре толерантности и личностной толерантности и показаны основные причины интолерантности педагогического сообщества.

Ключові слова: поликультурное общество, толерантность, декларированная толерантность, личностная толерантность, культура толерантности, бинарная и поливекторная модель мира.

Abstract. Personal tolerance is examined as a societies conservation and development factor in the conditions of globalization changes and multiculturalism. The place of tolerance in the structure of professional culture of educators is defined. Characteristics of tolerance and features of pedagogical specialities teachers' and students' views on the tolerance culture and personal tolerance were analyzed and the main causes of pedagogical community's intolerance are presented.

Keywords: multicultural societies, tolerance, declared tolerance, personal tolerance, culture of tolerance, binary and multivector models of the world.

Актуальність проблеми. Останнім часом українське суспільство і всі системи його життєзабезпечення, в тому числі й система освіти, постали перед низкою викликів, кожний з яких є справжнім «випробовуванням на міцність», насамперед на єдність, згуртованість, консолідованість. У зв'язку з цим надзвичайно загострилося питання про актуальні і потенційні чинники суспільної консолідації, в т.ч. чинники консолідації громадської думки (як ідеального репрезентанта суспільних настроїв) у часи доленосних політичних

і соціальних змін. Актуальність цього запиту визнається не лише науковою, політичною й освітянською елітами, а й усіма верствами населення країни.

Одним з потужних консолідувальних чинників, на думку відомих дослідників соціальних систем і суспільних процесів, є толерантність в усіх формах її вияву – соціальна, міжетнічна, особистісна тощо. Толерантність як особливий стан індивідуальної і масової свідомості є передумовою ефективної комунікації і продуктивної взаємодії на всіх рівнях функціонування полікультурних, полінаціональних суспільств, а також тих суспільств, що обрали новий шлях світової інтеграції. Тож це надзвичайно актуально для сучасного українського суспільства, яке має всі ознаки багатонаціонального й полікультурного та обрало принципово новий для себе шлях розвитку – Європейську інтеграцію. Проте, як показали події останнього року, суспільство і його еліти, в т.ч. й освітянська, значно краще декларують наміри, ніж долають випробовування на єдність і толерантність.

Мета статті – показати місце толерантності в структурі професійної культури працівників освіти та проаналізувати уявлення про толерантність, існуючі в свідомості студентів педагогічних спеціальностей.

Дослідження проблеми. Із вступом у третє тисячоліття та розвитком процесів глобалізації й інтерактивної комунікації світ осмислюється як принципово інший – глобальний і полікультурний. А всі суб'єкти цього світу дедалі більше мусять зважати на існування й інтереси одне одного, вступати у діалог і взаємодію, чути одне одного і бути терпимими одне до одного [5].

Співіснування культур і етносів, культурний обмін між ними, в якому поєднуються, з одного боку, процеси зближення й інтеграції, а з другого – збереження культурних цінностей та національно-культурних, етнічних ідентичностей усіх народів і етносів (без шкоди іншим ідентичностям) – необхідна умова виживання й розвитку сучасної полікультурної цивілізації. Нові форми взаємодії, які при цьому виникають, ґрунтуються на принципах терпимого ставлення, взаємної довіри, взаєморозуміння, співпраці суб'єктів

соціальної взаємодії, які якнайкраще репрезентовані у багатоаспектному соціально-психологічному феномені, що має назву «толерантність».

Термін «толерантність» – один з ключових у соціології культури (насамперед у дискурсі діалогу культур) [1], а також у політичній і в соціальній психології (у дискурсі пошуку шляхів і засобів консолідації, стабільного співіснування в умовах полікультурності) [2; 6]. У сучасному розумінні толерантність є умовою й інструментом стабільності і єдності негомогенних у релігійному, етнічному, соціальному вимірах суспільств, досягнення міжнаціональної злагоди, зниження міжетнічної напруги, врегулювання міжнаціональних конфліктів. Це – репрезентативний показник культури міжнаціонального спілкування і міжетнічних відносин (А. Асмолов, Г. Бардієр, В.Біблер, В. Бойко, Є. Казаков, В. Тишков, С. Бондирєва, О. Клепцова, В. Маралов, В.Павленко, В. Сітаров, Г.Солдатова, А. Скок).

Слід зазначити, що термін «толерантність» (з латини перекладається як терпимість, стійкість, витривалість, поблажливість до чогось, здатність переносити несприятливі впливи) – один з тих, які не мають однозначних російсько- і україномовних відповідників. Це досить важлива обставина, адже якщо певний соціокультурний маркер відсутній у мові, то він навряд чи адекватно й точно репрезентований у свідомості. Почасті тому, попри те, що нині термін «толерантність» міцно ввійшов в науковий, освітній і буденний дискурси, він досить вільно (або й хибно) тлумачиться, в т.ч. і працівниками системи вищої освіти, і, відповідно, майбутніми освітянами – студентами педагогічних спеціальностей. Крім того, як показали спеціальні вимірювання розвитку толерантності в студентів гуманітарних і технічних спеціальностей в Києві і Сімферополі, найменш толерантними є саме майбутні педагоги. При цьому розбіжності між декларованою і реальною (фіксованою за допомогою проєктивних методів) толерантністю у майбутніх педагогів є найбільшими. Отже, толерантність педагогів більше уявна і декларована, ніж «справжня».

Класична ідея толерантності якнайкраще репрезентована у відомому афоризмі Вольтера – автора «Трактату про віротерпимість»: «Я не згоден з

тим, що ви говорите, але пожертвую життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку». Натомість педагоги найчастіше розуміють під толерантністю терплячість, стриманість, вміння змовчати, тактовність, вихованість, дипломатичність тощо, тобто применшують її творчий і об'єднувальний потенціал, а натомість приписують їй пасивну роль [5].

Низький рівень толерантності педагогічної спільноти, як суспільства в цілому, пов'язаний з: 1) соціокультурними і професійними особливостями педагогічної спільноти, її традиційністю, ригідністю, бінарним мисленням, що утруднює реагування на виклики сучасності; 2) соціокультурними й історичними традиціями суспільства, його небагатовекторністю, нестійкими толерантнісними традиціями, низькою культурою толерантності.

Тривалий час протягом історії розвитку суспільств і людства педагоги належали до суспільної еліти. Учитель, Ментор (наставник, керівник для дітей і молоді) – був високоавторитетним і єдиним легітимним носієм «розумного, доброго і вічного», що безумовно приймалося традиційними й індустріальними суспільствами. Нині ж впливовість педагогів як суспільної еліти істотно зменшилася. Формально їх пріоритет у навчанні й соціалізації прийдешніх поколінь залишається за ними і закріплений у державних документах. Однак педагоги скоріше за інерцією почувуються суспільною елітою. Переважна їх більшість усвідомлює, що підґрунтя, на якому вони стоять, і вони самі – як носії одвічних істин – дедалі більше втрачають силу.

У постіндустріальних, інформаційних суспільствах з розвиненими ЗМК намітилися до певного часу неочевидні, але істотні зміни, які розгортаються в режимі прискорення. Так раніше темпи нарощування знань були відносно низькими (подвоєння, тобто збільшення вдвічі оперативних, доступних людству знань, відбувалося орієнтовно протягом 100 років), а отже одного разу засвоєні Учителем знання залишалися практично незмінними за його життя і були придатними для тривалого застосування. Нині ж відбувається стрімке зростання обсягів найрізноманітніших знань та темпів їх нарощування. Наприклад, якщо в 70-х роках минулого століття кількість

доступних для застосування знань подвоїлася за 10 років, то у 80-х таке подвоєння відбулося вже за 5 років, а з кінця 90-х кількість знань, подвоюється практично щороку. Зростання обсягів і темпів обігу знань:

- 1) активувало проблему ефективного засвоєння (усотування) знань;
- 2) створило рівні умови в сенсі їх широкої доступності для споживання цих знань більшістю, що призвело до «розмивання» еліт, в т.ч. педагогічної – як традиційно головного їх носія;

- 3) сформувало запит на «нову систему освіти»: альтернативні педагогічні системи, зокрема гуманістичну педагогіку, педагогіку співробітництва, педагогіку толерантності, які все активніше витісняють педагогіку менторства (як значно менш конкурентоздатну), нові моделі оцінки й оптимізації якості освіти, конкурентоспроможного педагога тощо.

Усе це – виклики інформаційної доби суспільствам і їх освітнім системам, випробовування їх на відповідність часу. І якщо казати, що українське суспільство і його система освіти, і особливо вищої, успішно проходять ці випробовування, то це значить – не казати правду. Не на всі виклики знайшлися гідні відповіді, а активовані в зв'язку з цим проблеми загострилися: 1) зі вступом у третє тисячоліття; 2) в часи драматичних суспільних змін, що спостерігається нині в Україні. При цьому освітянська спільнота, з її небагатоветорним, бінарним мисленням, постає сам на сам із своїми проблемами в нестабільному світі з таким же бінарним мисленням.

Картина двополюсного світу (ми – вони, свій – чужий; друг – ворог; хороший – поганий; добро – зло; нормально – ненормально; належне – неналежне тощо) має корені в давньому архетипному досвіді спільноти, що передається дитині, ще немовляті насампочатку індивідуальної її історії, в перший рік її життя у процесі комунікування і взаємодії з близьким оточенням, яке свого часу в такий же спосіб отримало аналогічний досвід. Цей досвід означений Е.Еріксоном як «базова (базальна) довіра» або, навпаки, як «базова недовіра» до світу [7].

Базова довіра до світу ґрунтується на принципових припущеннях, згідно з якими: 1) світ гармонійний і дружній до людини; 2) він містить чимало важливих і необхідних для неї ресурсів; 3) відкритий обмін з іншими суб'єктами цього світу сприяє успішному розвитку не тільки кожного з цих суб'єктів, а й світу в цілому. В рамках такої моделі люди природно готові до діалогу одне з одним задля пошуку найкращий і найоптимальніших шляхів розвитку всіх і кожного. Тож природно, що плюралізм думок, світобачень, моделей поведінки тощо створює для цього необхідні умови. Для заснованого на довірі «відкритого світу» характерні полівекторні (щонайменше – тривекторні) його моделі, в яких, крім «Своїх» і «Чужих», не менш важливе місце посідають «Інші» – відмінні від «Своїх», але не менш правильні, цінні і значимі. Світ, заснований на взаємній довірі суб'єктів, відкритості й діалозі – це певний ідеальний світ, що характеризується високим рівнем загальної культури і відповідно високим рівнем культури толерантності. Суб'єктів відкритого, полівекторного світу об'єднує, консолідує образ спільного майбутнього, де кожному є «місце під Сонцем».

Базова недовіра до світу має в основі принципово і докорінно інші припущення: 1) світ недосконалий і ворожий до людини; 2) він містить чимало непередбачуваних небезпек; 3) відкритий обмін з іншими суб'єктами цього світу наражає на численні небезпеки і є надміру енерговитратним. В рамках такої моделі люди не готові до діалогу, а в разі включення в діалог обстоюють власні ідеї і не приймають, «не чують» своїх опонентів. Для заснованого на недовірі «закритого світу» характерна двополюсна модель світобачення, де є лише «Свої» і «Чужі», причому «чужими» автоматично стають усі, хто має іншу, відмінну від своєї власної точку зору. При цьому питання про те, що можливо, ця точка зору не менш правильна, цінна і значима, не ставиться. Питання лише в тому, як на нього реагувати – відкрито, бурхливо, агресивно чи демонструвати мовчазну незгоду. Світ, заснований на взаємній недовірі, закритості до діалогу і будь-якої «іншості» – це світ, що характеризується низьким рівнем загальної культури, в т.ч.

культури толерантності. Суб'єкти двополюсного світу не тільки вважають власні моделі дійсності єдино доцільними і правильними, а й переконані в тому, що моделі опонентів неправильні, безглузді або й небезпечні, а тому мають бути спростовані і явно чи приховано позиціонують тезу: «хто не з нами – той проти нас». Почасти саме тому надзвичайно ефективним чинником організації двополюсного світу є спільний – внутрішній чи зовнішній – ворог». І не так він сам, як його образ, сконструйований в головах людей, здатний переорієнтовувати їхні думки, переживання, дії. З одного боку, образ спільного ворога активує патріотичні почуття, цінність народних традицій і важливість державної символіки, необхідність збереження (за будь-яку ціну!) цілісності країни й недоторканості її кордонів тощо. З другого боку, мотивація якісно жити, працювати і співпрацювати з іншими витісняється мотивацією самозбереження. Природна за цієї ситуації ескалація страху і недовіри на всіх рівнях індивідуального і суспільного життя робить людей навіюваними і керованими, а їхні думки і дії – легко прогнозованими, чим вправно користуються «маніпулятори свідомістю» [3].

Коли два суб'єкти двополюсного світу конкурують за обмежені ресурси, мають суперечливі цілі чи несумісні емоції, розширення сфери відносин не сприяє формуванню позитивних емоцій і настроїв та посиленню єдності. В рамках двополюсного світу плюралізм світоглядних моделей – це насамперед додаткові небезпеки, а отже чинник розбрату й деконсолідації.

Закладена в ранньому дитинстві картина двополюсного світу кожного разу відновлюється й усталюється впродовж усього дальшого життя людини. Спочатку через народні казки, приказки і різноманітні твори для дітей, де завжди є Добро і Зло, які неодмінно змагаються одне з одним. Потім – в освітніх системах, в основу яких покладено полярні моделі світобачення. Згодом – у сфері впливу засобів масової інформації й різноманітних новітніх медіа. Нині вже немає сумнівів, що в медіасупільствах авторитет і впливовість традиційних інститутів соціалізації, пріоритет їх у формуванні світогляду дітей і молоді послаблюються настільки, наскільки цю роль

перебирають засоби медіакомунікації. Медіа – не лише надзвичайно ефективний заміник традиційних соціалізувальних та освітньо-виховних систем, а й інструмент впливу на світогляд і психологічне самопочуття суб'єктів соціальної взаємодії за допомогою маніпулятивних технологій, у т.ч. й через створення нових міфів і образів внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Усе це ставить на порядок денний розробку ефективних технологій впливу, спрямованих на формування багатовекторних моделей світу, в основі яких лежатимуть філософія і культура толерантності – неодмінні складові як полікультурного суспільства, так і професійної культури педагогічної еліти, як гідної альтернативи апріорі нетолерантним бінарним його моделям.

Висновки:

1. Освітняни і майбутні працівники освіти (студенти педагогічних спеціальностей) мають високий рівень декларованої толерантності і нижчий за середній рівень реальної особистої толерантності, що корелює з ознаками конфронтаційного мислення, показниками соціальної дистанції, недовірою до мешканців окремих регіонів і країн, не надто міцними й оптимістичними етнічними і толерантнісними традиціями.

2. Студентський (юнацький) вік – як період становлення світоглядних настанов молоді людини, осмислення нею феномену культури міжетнічних відносин, набуття нею статусу активного та особистісно зрілого соціального суб'єкта – є сензитивним для переосмислення сформованих толерантнісних настанов та формування культури толерантності.

3. Позитивною з погляду на формування толерантнісних настанов і культури толерантності засобами рефлексивного й акціонального впливу (основні інструменти – ділова гра, дискусія, рефлексивний тренінг). Навіть якщо цей взаємообмін не гарантує гармонійних взаємин, він розкриває розбіжності, підвищує рівень довіри, сприяє порозумінню.

Використана література:

1. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры. – М.: Изд-во политической литературы, 1991. – 414 с.

2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М.: Филин, 1996. – 472 с.
3. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М.: Алгоритм, 2000. – 448 с.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. Пер. с англ. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
5. Скок А. Г. Толерантность преподавателя вуза и ее формирование / А. Г. Скок // Вісник ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка. Серія: психологічні науки. – 2004. – Вип. 25. – С. 103–106.
6. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 387 с. Эриксон Э. Детство и общество / Пер. с англ. – СПб.: Речь, 2000. – 418 с.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / Э. Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

Відомості про автора:

ПЕТРУНЬКО Ольга Володимирівна

Місце роботи, посада: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, провідний науковий співробітник лабораторії соціально-психологічних технологій

Науковий ступінь: доктор психологічних наук

Наукове звання: старший науковий співробітник

Домашня адреса: м. Київ, вул. Ілліча 16, кв. 12

Контактний телефон: 067 – 915 – 67 90

e-mail — petrynko@rambler.ru